

ERİCH FROMM'UN MODERNİTE ELEŞTİRİSİ

Yakup SUBAŞI*

ÖZ

Bu çalışmada 20. yüzyılın önemli sosyal bilimcilerinden biri olan Erich Fromm'un modernite eleştirisi ele alınmıştır. Fromm, dünyayı derinden sarsan birinci ve ikinci Harbi Umuminin öncesini, savaş esnasını ve sonrasını bu savaşlardan en çok etkilenen merkezlerde şahit olup yaşamıştır. Eleştirel düşünce geleneği içinde önemli bir yer tutan Fromm, modern toplumu farklı ve kendine has bir bakış açısıyla irdeler. O, modernitenin doğuşunu batı insanının despot kilisenin tekelinden kurtuluşuna dayandırır. Ona göre kilisenin tekelinden özgürlüğe giden yolda insanlık bütün zamanların en kötü koşullarını kendisinde barındıran modernitenin kucağına düşmüştür. O, moderniteyi insani özellikleri birer birer ortadan kaldıran sistemler bütünü olarak görür. Fromm'a göre modernite insanları başarılı bir şekilde istediği şekle dönüştürmektedir; kurulan modernite sistemi öylesine muazzam bir şekilde işlemektedir ki bu sistemi durduracak bir güç görünmemektedir. O, modernitenin hâkim olmaya başladığı toplumlarda bilumum herkes bu çarkın ağızına girdiğinden dolayı bu çarkın yanlışlarını görecektir nazarların kalmayacağı (kalmadığı) kanaatindedir. Fromm'un modernitede eleştirdiği temel konuların başında; makineleşme, aynılaşıma, cansıza yönelme, karar verememe, iletişimsizlik, tüketicilik, vb. gelir.

Anahtar Kelimeler: Erich Fromm, Modernite, Eleştirel Düşünce

MODERNITY CRITICISM OF ERICH FROMM

ABSTRACT

In this study, the modernity criticism of Erich Fromm who is one of the important social scientists of the 20th century, is discussed. Fromm witnessed the before and after of the World War I and II which affected the world deeply, he lived during the war and saw the most effected centers of these wars. Fromm, who holds an important place within the tradition of critical thinking, analyzes the modern society from a different and unique perspective. He thinks that the birth of modernity comes from the liberation of the western man from the monopoly of the despot church. He believes that the humanity has fallen into the embrace of modernity, which contains the worst conditions of all times on the way from the monopoly of the church to freedom, He sees modernity as a set of systems that eliminate human characteristics one by one. According to Fromm, modernity successfully transforms people into the way they want it to be, and the established modernity system operates in such an amazing way that there is no power to stop it. He believes that in the societies where modernity has started to dominate, there will be (and there is) no regard to see the wrongs of this wheel because everyone knows it. Mechanization, dedifferentiation, inclination to lifelessness, inability to make decisions, lack of communication, consumerism, etc. are among the top subjects that Fromm criticizes within the scope of modernity.

Keywords: Erich Fromm, Modernity, Critical Theory

* subasiyakup02@gmail.com

Giriş

İçinde bulunduğumuz modern toplumda doğup büyüyen, bu toplumun eğitimi ile yetişen, onu anlamlandırmaya çalışan ve bu toplumun bilimleri ile insanlığa hizmet etmeyi kendine amaç edinenlerden biri de Erich Fromm'dur. 20. yüzyılda modern toplumun kayda değer aydınlarından biri olan Fromm, başarılı bir şekilde yaşadığı toplumu analiz edip yapıtlarına aktarmıştır.

İçinde doğduğu zaman dilimi ve mekân, yaşadığı zaman diliminde gerçekleşen olaylar, mensup olduğu etnik unsur, tanıştığı ve beraber çalıştığı kişiler Erich Fromm'a insana ve topluma farklı bakış açılarıyla bakabilme imkânı sunmuştur. 1900 yılında, 1. ve 2. Dünya Savaşlarının öncesi, savaş zamanını ve sonrasının yıkıcı etkisinin en çok hissedildiği ülke olan Almanya'da dünyaya gelen Fromm, dünyanın geçirdiği bu büyük felaketleri yaşayarak yerinde izleme olanağı bulmuştur. Bir Yahudi aileye mensup olması tarihten gelen bir takım problemlerle dünyaya gözünü açmasına neden oldu. Bu etnik aidiyet, Fromm'un yetişkinliğine denk gelen zaman diliminde, Yahudiler için tüm zamanların en kötü günleri olan Nazi Soykırımına da şahit ettirecektir. Frankfurt Okulu ekolü mensupları ile tanışması ve burada çalışmaya başlaması Fromm'un hayatındaki en önemli dönüm noktalardan biri olacaktır. Sosyal bilimler alanında çığır açan Karl Marx ve Sigmund Freud'dan etkilenmesi ve bu iki düşünürün görüşlerini birleştirme amacı, Fromm'a bütün eserlerinde kendini gösterecek düşüncelere sahip olmasına neden olacaktır. Fromm modern toplum hayatı ile gelen problemleri sosyoloji ve psikoloji bilim dallarının aynı anda işe koyulmasıyla çözüme gayretindedir. Ona göre modernitede problemlerin tam olarak çözülmesi için olaylara toplumsal ve bireysel yaklaşmak gerekir. Bu yaklaşım tarzını eserlerinde iyi bir şekilde işlemeyi başardığı görülmektedir.

Fromm'un hayatında bir çıkış ve düşünüş döneminin varlığı da söz konusu. 1940'lı ve 1950'li yıllarda Fromm büyük bir şöhret kazandı. Bu şöhreti ona kazandıran Marksist ve Freudçu düşünceyi birlikte ele almasına dayanıyordu. Genel kabul görmüş doktrine karşı başlattığı teorisi onu ünlendirdi. Fromm'un bu hareketi Marksist ve Freudçu düşünceye sadakatle bağlı entelektüeller tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Geleneksel düşünceye bağlı entelektüeller bunu bir kimlik meselesi olarak algıladı. Nihayet 1960-1970'lere gelindiğinde rüzgar ters esmeye başladı. Geleneksel düşünce aydınları Fromm'un şöhretinin önünü aldı. Bu olay Fromm'un düşüşü olarak görülür (McLaughlin, 1998).

İnsanı; ruhsal, toplumsal ve metafiziksel olarak inceleyen Fromm, elde ettiği bilgileri sade bir dille yapıtlarına yansıtmış, modern toplumun toplumsal sorunlarının çözümü için insancıl bir toplum modeli meydana getirme gayretinde olmuştur (Güner, 2012: 105). Modernite Fromm'un alakadar olduğu alanların başında gelmektedir. Fromm, modern toplum ile ortaya çıkan sosyal bilimler ile modern insanı ve toplumu analiz etmiştir (Subaşı, 2014; 2). Moderniteye getirdiği eleştiriler; tüketici kültür, yabancılaşma, kendi benliğini kaybetme, teknolojinin esiri olma, makineleşme (robotlaşma), mantıken yoksunlaşma şeklinde başlıklar altında toplanabilir.

1. Modernite

İlk kullanımı 19. yy ortasına denk gelen modernite sözcüğü, “bugün”, “asrı”, “çağdaş” ve “yeni” anlamlarına gelir. Modernitenin “yeni” anlamına gelmesi modern kelimesiyle ilişkilidir. Modern kelimesi anlam bakımından “şimdi, hemen şimdi var olan şey” anlamında bugünkü “çağdaş ve dönemdaş” kelimelerine yakındır (Kızılcılık, 2013). Günlük dilde yaygın olarak karşılaşılan modernite tanımlarından ilki; modernitenin çağdaşlıkla aynı anlamda kullanımınıdır. Bu tanımlamada modernite kısaca, çağdaş oluşumların eskilerin yerini alması

manasına gelmektedir. İkinci manasıyla modernite, ilerleme anlamında kullanılmaktadır. Birinci anlam tamamen göreceliyken, ikinci anlam bir takım değerlerin tercihine bağlılık göstermektedir. (Smith, 1988).

Moderniteye ilişkin en önemli sorun, modernitenin ne zaman başladığı ve kendisini nasıl kurduğudur (Çiğdem, 2012; 64). Amerika'nın işgali, Rönesans, reform hareketleri ve kapitalizmin ortaya çıkışı, modernitenin başlangıcına işaretlerdir. Bu önemli olaylardan dolayı modernite tarihte yeni bir sayfanın başlangıcı olarak görülür. Modernite, statik bir geçmişe ve geleneğe karşı çıkan, yenileşmenin ve çağdaşlaşmanın yükselişine vurgu yapan, modern zamanlara ve günümüze işaret eden, yeniçağ olarak adlandırılan bir süreçtir (Kızılcelik, 2013). Giddens ise moderniteyi, on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri olarak ifade eder (2012). Kökenlerini Aydınlanma, rasyonalite ve akıl ideasından alan modernite, siyasi ve iktisadi bakımdan sırasıyla Fransız ve Sanayi devrimleriyle kurumsallaşmış, bireysel, kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasi bir dönüşüm projesidir (Erol, 2016).

Berman (2013), moderniteyi üç evrede ele almaktadır. Birinci evre, 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başına dek uzanır ve insanlar, modern hayatı algılamaya yeni başlamışlardır. İkinci evre 1790'ların büyük devrimci dalgasıyla başlar. Fransız devrimi ve onun etkileriyle büyük, modern bir kamu, bir anda ve dramatik biçimde doğuverir. Üçüncü evrede ise modernleşme süreci neredeyse tüm dünyayı kaplayacak kadar yayılmış, gelişmekte olan modernist dünya kültürü sanatta ve düşünce alanında göz alıcı başarılar sağlamıştır.

Modernitenin ana kuramı, insanın kendi istençleri dışında her nevi olağanüstü otoriteyi kabul etmeyerek, özgür oluşunu yine kendi ürünü olan engelleri aşma azmi ve bireysel özgürlükle beraber olmanın gerekliliklerinin birbirlerini kısıtlamadığı, tam tersi zenginleştirdiği bir ulus, daha doğru bir ifadeyle, dünya oluşturma inancıdır (Yıldırım, 2014; 25, 26).

2. Fromm ve Modernite

Fromm modernitenin gelişimini Ortaçağın yıkılmasına dayandırır. Ona göre Ortaçağ dünyasının yıkılması, Batılı insana en cüretkâr beklenti ve hayallerini gerçekleştirebilme olanağını doğurmuştur. Kendisini totaliter kilisenin otoritesinden, geleneksel düşünce biçiminin ağırlığından ve ancak yarısı keşfedilmiş bulunan yer küremizdeki coğrafik kısıtlamalardan kurtaran Batı insanı, o zamana kadar hiç umulmadık üretim güçlerini ortaya çıkartan ve dış dünyayı tamamen değiştiren yeni bir bilimi meydana getirmiştir. Batılı insan, tüm bunların yanı sıra politik sistemler de geliştirdi ve bu sayede, bireyin özgür ve yaratıcı gelişimi teminat altına alınmış gibi görünmeye başlandı. Çalışma saatlerini o ölçüde kısalttı ki, atalarının hayal bile edemeyeceği kadar boş vakitlerinden keyif alabilir bir duruma geldi (Fromm, 2004a; 13).

Fromm'a göre modern toplumda insanların karakteristik özellikleri, göz ardı edilemeyecek bir pasiflik içerisindedir ve piyasayı yönlendiren (çıkarıcı) değerlerle bir paralellik göstermektedir. Ona göre günümüz insanı, modernleşme ile elde ettiği boş zamanının büyük kısmını pasif bir şekilde geçirmektedir. O, zamanın büyük bir kısmını boş şekilde geçiren modern toplumun insanını daimi bir tüketici olarak görür. Modern toplumun insanı, modern zamanın vazgeçilmez ürünleri olan, alkollü içecekler, yemekler, sigaralar, konferanslar, kitaplar, filmler vb. hepsini kendisine alıyor her şeyi tüketiyor (Fromm, 2004a; 13,14).

Fromm, modern toplumun, insanları çok kolay bir şekilde istediği biçime dönüştürdüğünü söyler. Bunu şu şekilde yaptığını açıklar; çağdaş toplumların kurgusu insanları, küçük yaşlardan başlayarak moda bağımlılığı ve kişilik pazarlarında sunulan modellere benzemeleri için eğitmektedir. Bu eğitimde öğretilen ve teşvik edilen meziyetler: şartlara hemen uyabilme

yeteneği, atik olabilmek ve iş hırsı gibi şeylerdir. Ama bunlar daha işin başı, yani başarı planının genel hatlarıdır. Çocuğun yaşının ilerlemesiyle beraber; popülaritesi olan romanlar, basın, televizyon programları ve filmler çocuğa başarıya nasıl ulaşacağı hakkında detaylı bilgileri iletmeye başlarlar. Böylelikle delikanlı, piyasanın tercih edilen ve en güncel modellerini görerek tanır. Onlarla etkileşimde olmak ve onlar gibi olmak için çabalar. Böylece çok kolay ve çok iyi bir şekilde insan modernitenin istediği şekle girmektedir (Fromm, 2004b; 116). Modernitenin ürünlerinin (roman, gazete, televizyon, sinema) bu dönüşümde başrolü oynadıkları söylenebilir.

Modern toplumda insan değerine değinen Fromm, iş piyasasında insanın değerini bir ürün ile aynı şartlar altında görmektedir. Yani insan bir ürüne dönüştürülmüştür. Modern toplumda insanın değeri dış görünüşündedir, sevebilme kabiliyetinde, mantığında ya da sanatsal yaratıcılığında değil. Ona göre bunların sonucu olarak insanın değeri kendi başarısı veya başkalarının kararları gibi dış etkenler tarafından belirlenir bir duruma gelmiştir. Kendi dışındaki etkenlere bağlı olduğundan dolayı kendi güvenliğini, başkaları ile hemfikir olmakta ve onlarla uzlaşmaya girmekte aramaktadır. Bundan dolayı modern toplumdan iki adım ayrılamamakta ve kendisi olamamaktadır (Fromm, 2004a; 14).

Fromm, modern toplumda iletişimin geldiği noktayı da eleştirmektedir. O, modernitenin insanı dönüştürdüğü gibi insanın sahip olduğu en önemli özelliklerden olan iletişime de yeni bir boyutun kazandırıldığını söyler. Fromm, modern toplumda iletişimi makine ile ilişkilendirmektedir (Fromm, 2001: 76).

Fromm, modernitenin iletişime yeni bir boyut getirmesine rağmen insanı olumsuz etkilediğini söyler. Modern toplumda geliştirilmiş yeni iletişim becerileri (kanalları), birey ve toplumun yaşamına zenginlik ve saygınlık getireceği kanaatin aksine O, bunların toplum ve birey hayatına kazandırdığı itibar ve zenginlikten çok insanı, doğasında bulunan özellikler açısından zenginlik ve itibardan mahrum kıldığını ifade eder (Fromm, 2006: 131). Yeni iletişim teknolojileri hakkında Fromm'un burada dile getirdiği kaygıların yerinde olduğu savunulabilir ama bu ürünler ile O'nun kaygılarını giderecek bir mücadele girişimi geliştirme imkanı da söz konusudur. Modernitenin tüm dünyaya yayılmasını kolaylaştıran iletişim teknolojileri olduğu gibi panzehrini de tüm dünyaya yayılmasını yine iletişim teknolojileri sağlayacaktır. Bu noktada modernitenin olumsuzluklarına karşı iletişim teknolojilerinin görebileceği işlev göz ardı edilmemelidir.

Fromm (2006), modern yaşamda insan ilişkilerinin çıkar ilişkisiyle doğru orantılı olduğunu belirtir. Daha açık ifade edilirse, bir insanın başka bir insanla etkileşimi o insanın sağladığı ve sağlayacağı faydanın miktarıyla orantılı şekillenmektedir. Ona göre modern yaşamda meydana gelmiş ve etkisi bulunmayan bir durum, iletişimin devamı için yeterli değildir. Bu ilişki beşeri özelliklere sahip olan iki insan arasında değil, makineleşmeyi başarmış iki insan arasında meydana gelmektedir. Fromm bu sonucu, modern toplumdaki bireylerin insani özelliklerini kaybetmelerine dayandırır. Eğer modern toplumdaki bireyler insani özelliklerini kaybetmeseler böyle bir durumun da söz konusu olamayacağı görüşündedir. O, bu iki canlı makine (modernite çarkına girmiş insan ile camit makine) arasında bulunan iletişim gerçeğinde, önemli bulmama, birbirine uzaklık ve güvensizliğin bulunduğunu söyler (131-132).

Fromm (2006), insanın toplumsal bir varlık olduğuna dikkat çekerek, insanın toplumsal varlık olarak sahip olduğu özelliklere değinmiştir. Ancak Ona göre toplumsal varlık olan insanın özellikleri modernite tarafından yok edilmektedir. Bencil çıkarlar, insanı sosyal varlık olmaktan çıkarmaktadır. Fromm, modern toplumda insanlar arası iletişimi başlatan, insanın yapısında bulunan paylaşmak ve bölüşmek gibi güzel özellikler değil, menfaat ilkesinin olduğunu söyler. Modern toplumda sevgi ve dayanışmanın da toplumsal ilişkilerde yerini

bencillğe bıraktığını veya bencilliğin hedefine ulaşması için bir araca dönüştüğünü söyler. Dolayısıyla Ona göre her ne kadar toplumsal bir varlık olan insanın topluma mensubiyeti devam etse de ana amacı değişmiştir; ana amacı, insanın toplumsal varlık tarafı değil, çıkar ve menfaattir (132-133). Fromm'un bencil çıkarların insanı sosyal varlık olmaktan çıkarır görüşü tartışmaya açık bir görüştür. Bu düşüncede Fromm insanın fitraten bencillik taşımadığı kanaatindedir. Bencillik kavramı kullanılırken sınırları çizilmelidir. Yoksa insanın en doğal isteği olan sahip olmak duygusu (bencillik) her zaman olumsuz neticelerle sonuçlanmaz. Her nevi ilerlemenin temeli bencillik duygusuna dayanır. Dolayısıyla bencillik duygusu, insan ve insanlık için her zaman kötü sonuçlar doğuracağı anlamı taşımamaktadır.

Fromm, bireyler arasında bulunan ilişkilerin de aynen menfaat eksenli iktisadi ilişkiler gibi yabancılaştığını ve insancıl ilişkiler yerine, nesne özelliklerini taşıdıklarını söyler (Fromm, 2011: 109). Ona göre modern toplumda herkes herkese göre bir mal (ekonomik meta) olmuştur (Fromm, 2006: 131). İnsanlar arasındaki ilişkilerin menfaat odaklı iktisadi ilişkiler benzeri şekillenmesinden sonra, insanlar karşı taraftan gelecek yarara göre iletişime geçmektedir. Fromm, insanların yönetiminin objelerin yönetimi kadar basitleştğini ve iletişim açısından da insanlar nesnelere gibi bir muamele gördüklerini söyler. Diğer bir ifadeyle, modern toplumda, nesnelere ve insanlar yönetilmekte, insanlar ile nesne gibi ilişki kurulmaktadır (Fromm, 2001: 76).

Fromm, insanda bir nevi hastalığa dönüşen teknoloji bağımlılığının sonuçlarından birincisinin özel insani bağların ortadan kaldırılması, ikincisinin ise özel yaşamın yok edilmesi olduğunu söyler (Fromm, 1995: 58). Ona göre modernitede yabancılaşmanın neticesi olarak bireyler arasındaki iletişimin kalkmasıyla, insanlar tahammül edilemez yalnızlıktan kurtulmanın sonucu olarak evlenme yoluyla başka bir insanla yaşam birliğine gitmektedirler. Normal şartlarda evlilik insan ilişkilerini daha da artıran, ortaya yeni bağlantılar çıkaran bir müessese iken modern toplumda yalnızlıktan kaçan insanlar, evlilik ile beraber diğer bütün insanlardan soyutlanarak sadece iki kişinin ilişkisini meydana getirmektedir (Fromm, 2004a: 18). Fromm'un bu düşüncelerini biraz daha açmakta yarar olacaktır. Modern toplumda insanların kendilerini dayanılmaz yalnızlıktan kurtarma düşüncesinin bir sonucu olarak evlilik, yaşam birliğine gidenleri topluma kazandırmıyor, bilakis iki makinenin bir araya gelmesiyle kendi dışında kalan her şeye daha güçlü bir şekilde yabancılaşma göstermelerine neden oluyor. Modern toplumda öz insani özelliklerini kaybeden iki insanın bir araya gelmesiyle doğan kuvvet, bu birlikteliğe başlayan insanları kendi öz benliklerinden daha güçlü bir şekilde uzaklaştırmaktadır.

Fromm, modern toplumda bireylerarası iletişimin risk altına girdiğini, insanın on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki durumunu açıklayarak gelecekteki durumu hakkında tahminlerde bulunur. İnsan ilişkilerinde yirminci yüzyılın kopukluk ve kendinden uzaklaşma manasına geldiğini ve bundan önceki dönemlerde tehlikenin insanların köleleşmesi olduğunu söyler. Yirmi birinci yüzyılda insanlığın önündeki tehlikenin ise insanların bir makine haline gelecek olma durumundan söz eder. Fromm'a göre yirminci yüzyılın insan ilişkilerinde iletişimsizliğin ilerlemesi sonucu insanların makineleşmesi kaçınılmaz olacaktır. Diğer bir ifade ile yirminci yüzyılın iletişimde meydana gelen bu kopma ilerleyen dönemlerde yerini iletişimsizliğe bırakacaktır, insanlar arasında iletişimden söz edilmeyecektir. Makineleşen insanlar sevgi duygularını taşımayacağından dolayı iletişimi sağlayan duygular devre dışı kalacaktır (Fromm, 2004a: 18-19).

Fromm, modernitede insanların canlı yerine cansız tercih etmelerini eleştirmektedir. Cansız, ruhsuz ve duygusuz şeylerin popüleritesinin artmaya başlamış, canlı, ruhlu ve duygu sahibi olan insanın önemi azalmıştır. Erkeklerin kızlara ilgi gösterme yerine lüks arabalara ilgi göstermeye başlamaları günümüz modern dünyasında cansız tercih etmeye bariz bir örnek

teşkil eder. Duruma tek taraflı bakılırsa, durumun ahlak ilkeleriyle uyduğu söylenebilir ama O, bunun aksine inanmaktadır; canlı yerine cansıza ilgi gösterme, dünyada insanın varabileceği en ahlaksız seviye olarak görür (Fromm, 2004a: 69-70).

Fromm'un eleştirdiği modern toplumun diğer bir özelliği ise karar vermede meydana gelen değişimdir. O, modern toplumda insanın karar verme iradesinin elinden alındığını, bunun yerine insana alınmış kararlara uyma hakkı verildiğini söyler. Fromm, yabancılaşmış ve tüketici toplumun insansal ilkeler bakımından insanlığı bir bütün olarak geri götürdüğünü savunur. Ona göre yaygınlaşan iletişim araç-gereçleriyle insanın vereceği kararların sınırları net olarak ortaya koyulmuştur. Bir örnek ile bunu açıklar; müşteri markete gitmekte ve orada; televizyon, radyo ve gazetelerde reklamı yapılan onlarca farklı markanın sigara çeşitlerini görmektedir. Ondan alışveriş mekânında bulunan markalardan tercih yapması istenir. Ve yapacağı tercihinde kendisine sunulan seçenekler bakımından bir farklılık bulunmamaktadır. Zira kendisine sunulan markalar birbirinden farklı bir şey barındırmamaktadır, sadece farklı ambalajlarda paketlenmişlerdir ve bu sayede müşteri bunları farklı olarak algılamaktadır. Daha doğrusu müşteri kendisine sunulan bütün farklı markaların aynı şeyi içerdiğinin farkında olmasına rağmen yine de seçebilme tercihinin ona bırakılması ona yapay bir hürriyet hissi vermektedir. Modern toplumda insanın bu noktaya gelmesinde teknolojinin rolü göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Teknoloji verilen kararları insanlara ulaştırma görevini üstlenmektedir. Teknoloji görünüşte tavsiye ve öneri sunmaktadır, aslında modern toplumda teknoloji insanın yerine verilmiş olan kararlar arasında öneri ve tavsiye sunmaktadır (Fromm, 2004a: 68).

Fromm'a göre modern toplumda tercihlerde bulunan insan yapay bir kişilik kazanmış ve bu onun kişiliğinin yerine geçmiştir. O, insanın kendi iradesinin dışında bulunan güç merkezlerinin meydana getirdiği sonuçların bilinçsizce boyunduruğuyla hareket etmesinin farkına varamamasının güçsüzlüğünü yaşamakta olduğunu savunur. Ona göre modernite yaşamında insan, tam manasıyla karar verebilme hürriyetine sahip değildir. İnsanın yerine karar verilmiş, ona düşen görev verilmiş karara tabi olmaktır. Modern toplumda insan kendi hakkında verilmiş kararlara uyduğunda kendisini eylem sahibi zannetmektedir ama gerçeklik bundan çok farklıdır. Fromm, kişiliği yapaylaşmış insan eyleminin mevcut olduğunu söyler. Fromm'a göre modern toplumda insan kendi hakkında verilmiş kararı uyguladığında kendini bu eylemle özdeşleştirmektedir. Fakat O, özdeşleştirmeyi yapay olarak görmektedir, çünkü özdeşleştirme kararlarını bireyler kendileri vermemiştir. Fromm, modern çağdaş toplumda gerçeklikte insanın karar verme hakkı bulunmadığından dolayı insanın özgür olmadığını da ileri sürer (Fromm, 2004a: 68). Fromm'un birbirine zincirleme olarak vardığı bu sonuçlar, günümüz modern toplumunda geçerliliği tartışılmaya açıktır. Her ne kadar toplumun ekseriyeti karar verme açısından Fromm'un söylediği şekilde yaşasa da buna karşı olan insanların varlığı da bilinen bir gerçektir. İkincisi şartların bazen de kaçınılmaz olduğu gerçeğidir.

Fromm, karar almanın insan değeriyle de doğrudan etkileşim halinde olduğunu, modernitede insanın değerinin, insanın başarısı ve başkalarının kararlarıyla belirlendiğini söyler. O, insan başarısıyla ve başkalarının insan hakkında vereceği kararlara insan değerinin hiçbir zaman ölçülemeyeceğini savunur. İnsan, çabasıyla elde ettiği makamda kendisine verilen değer onun kişiliğine değil, bulunduğu makama gösterilen değer olduğunu savunur. Dolayısıyla Fromm'a göre insan başarısının, insan değerini belirlemesi gerçek ölçütlerle mümkün değildir. Bu özellikleri ölçüt olarak kendisine değer verilen birey kendi kararlarını veremeyecek durumdadır. Verdiği kararlar onun dış mihraklar tarafından değerini belirleyenlerin kararlarıdır. Zira bu vaziyetteki kişinin değeri, ona bu değerleri veren otoritenin hoşnutluğu yani onlarla hemfikir ve uzlaşmacı olduğu sürece değerli kalacaktır. Buradan hareketle modernite yaşamında çok yönlü olarak topluma bağlı kılınmış bir bireyin bu bağlılığın devam

etmesini sağlaması için kararlarını da hiçbir zaman özgürce veremeyecek ve onun için olması gereken kararları alamayacaktır. Bu bağlılığı devam ettirmedikçe, modernitenin onun için belirlediği hedeflere varamayacaktır. Kendi konumunun sürekliliği için bu örtük gücün dayatmalarını kendi kararlarıymış gibi görecektir (Fromm, 2004a: 14).

Fromm, modernitenin karar verme bakımından insanı bu noktaya nasıl getirdiğini çocukluk evresinden aşamalı olarak açıklar. İletişim araçları vasıtasıyla kurulan iletişim sistemi ile insanlara detaylı olarak modern toplumun kuralları aşılanmaktadır. Çocuk büyüdükçe; filmler, ünlü romanlar, televizyon programları ve basın ona başarının nasıl olması gerektiği konusunda detaylı bilgileri vermeye başlarlar. Fromm'a göre insan, modern toplumun bu kurallarına uyma meylini göstermek mecburiyetindedir, çünkü bu kurallar modernite yaşamında başarılı olmanın püf noktalarını göstermektedir. İnsan kendisine takdim edilen roldeki kişiye benzemek için adeta diğer insanlarla bir yarışma içerisine girer. Yarışmaya girer çünkü verilen modele benzemesi nispetinde kendisine değer verilecektir. Böylece insan kendisine sunulan bu bilgiler ile modern çağdaş dünyanın arzuladığı role girmeye başlar. İnsan bu işlemi yaptığı zaman kendi gerçek kişiliğinden de uzaklaşma sürecine girmektedir. Kendi öz yapısından uzaklaşan bu modernite üyesi birey, kendisi için takdir edilen kararlar doğrultusunda hareket etmeye başlamaktadır. Daima başkalarının verdiği kararlarla hareket eden insan kendi başına karar veremez duruma gelmektedir (Fromm, 2004b: 116).

Makinenin insanı hem yabancılaştırdığını hem de robotlaştırdığını ifade eden Fromm, 19 yüzyılın son çeyreğinden itibaren fotoğrafçılığın bütün dünyaya yayılmasına öncülük eden Kodak markasının “sen düğmeye bas, sonrasını bana bırak” sloganının simgeleştiğini söyler. Simgeleşen bu sloganın, düğmeye bas güç senindir anlayışının en eski örneklerinden biri olduğunu; insanın hiçbir şey yapmasına gerek yok, hiçbir şey bilmesine de gerek yok; her şey onun için hazırlanmıştır; ondan beklenen tek şey, düğmeye basmasıdır, çağrılıyla insanın makineye teslim edildiğini savunur. Bu aşamada görme işlevini makine yapar; burada insanın “hazlı” yolculuğu da bir sürü fotoğraftan oluşur; bu fotoğrafların onun yaşayabileceği ama tadına varamayacağı bir deneyimin yerini aldığını ifade eder. Fromm'a göre modern toplumda teknoloji insanı hem türdeşlerinden uzaklaştırmakta hem de türdeşlerinden farklı bir kategoriye (sınıf) koymaktadır. Modern toplumda teknolojinin insanı kattığı bu kategori (sınıf) giderek büyümektedir. Teknoloji ilerledikçe bu sınıf büyümeye devam edecektir. Bu sınıfta makineleşmiş olan insanın yerine işlemleri, ona gayet yakın olan makine yapar. Makineleşmiş insanın sadece ortaya çıkan sonucu tatsız bir şekilde elde etmekte olduğunu söyler (Fromm, 2006: 130).

Fromm, modern toplumda insanın kararlarının iç ve dış baskılarla verildiğini ileri sürer. İnsanların, günlük hayatta yapacakları şeyi istedikleri için yaptıklarını zannettiklerini ama aslında yapmak zorunda olduklarını istediklerini söyler. İnsanların karar verme aşamaları izlendiği takdirde, verdikleri kararların alışkanlıktan, görev ve baskıya boyun eğişten verdikleri görüleceğini ifade eder. Bu sebeplerden dolayı toplumda “özgün” karara rastlanmanın çok zor olduğunu savunur. Fromm'a göre modern toplumda kararlar verilmiştir (teknoloji de verilen bu kararları insanlara ulaştırma katkısı sunmaktadır). İnsandan beklenen bir şey kalmadığı gibi insanında kimseden beklediği bir şeyin kalmadığını çünkü insana, verilmiş kararlara uyup uymama şeklinde iki seçenek sunulmamıştır, herkesin uyduğu tek seçeneğin olduğunu söyler. İnsanların zorunlu olan bu seçeneğin farkında olmadığını ve kimsenin verilen kararları sorgulamadığını ifade eder. Modern toplumda insanların kendi yerlerine verilen kararlara mutlak itaat ederek özgür karar verdiklerini zannettiklerini söyleyen Fromm, insanlar böyle bir durumun farkında değiller ve daha önemlisi böyle bir durumun farkında olmayacaklarını da ileri sürer. Çünkü herkesin aynı durumda olduğunu ve bu durumdan uyandıracak kimsenin bulunmadığını söyler (Fromm, 2011; 168).

Fromm'a göre modern çağdaş teknoloji toplumu ilerledikçe gerçek anlamda insan özgürlüğünden bahsetmek çok zor olacaktır. Bunun yerine yapay bir özgürlükle insan özgür olduğunu zannedecektir (zannetmektedir). Fakat gerçek manada insan özgürlüğünü başkalarına bırakmaktadır. Çünkü insan kendi adına karar alamayacak bir noktaya gelmiş bulunmaktadır. Onun yerine kararlar alınmış olunacak ama o bu kararları kendisinin verdiğini düşünecektir. Durum böyle olunca da insan bütün toplum adına alınan bu kararların dışına çıkamayacaktır. Yani toplumdaki farklı hareket etmekten çekineceğinden dolayı özgürlükten korkacaktır, özgür hareket edemeyecektir. Kendine sunulmuş seçeneklerden birini tercih ettiğinden dolayı, özgür davrandığını düşünecektir (düşünmektedir) (Fromm, 2004a: 41).

Bu sembol (veya yapay kişilik) insanın kendi kişiliğinin yerini almıştır. İnsan bu eyleminde, yani seçimini yaparken, “özgürlüğü” yaşadığını zannetmektedir. Ama aslında kendi dışında gelişen güçlerin oluşturduğu etkilerin bilinçsiz baskısı ile hareket ettiğini fark edemediğinin güçsüzlüğünü yaşamaktadır (Fromm, 2004a: 68)

Fromm, insanların mantıkları ile olaylara yaklaşımları gerektiğini vurgulayarak, modern toplumda mantıklarının azaldığını bunun yerine zekâlarının arttığını vurgular. Mantığı, insanların toplumsal ve bireysel yaşamda gerçek güçleri anlamalarını ve dışarıdan görülenin içine girebilme yetisi ve zekayı, insanların hayat serüveninde elde ettiği bilgiler olarak tanımlar. İlkokuldan yükseköğrenime kadar zirveye çıkan eğitimin, insanların zekâlarını artırdığını ama yargılama güçlerini (mantığını) azalttığını ifade eder (Fromm, 2001: 81).

Fromm, modernitenin insanda bulunan olumlu özellikleri (bu özellikler insanı tamamlayan özelliklerdir) çocukluktan itibaren yok ettiğini dile getirir. Bunun daha iyi anlaşılması için şu örneği vererek açıklar (Fromm, 2011; 202-203); “çocukların yetişkinler gibi sözlere kanmadan başkalarında bulunan olumsuz özellikleri çok çabuk fark ettiğini ve bazen birinden, ortada hiçbir şey yokken hoşlanmadıklarını ama gerçekte ortada önemli bir etkenin bulunmaktadır. Bu etken o kişiden ortaya yayılan ikiyüzlülük ve düşmanlıktır. Zamanla modern toplum sistemiyle olgunlaşan çocuk, diğer olgunlardan bir farkı kalmayarak kendinden yabancılaşmaktadır. Sonuçta çocuk diğer kendi bireyselliğini kaybeden piyasanın istediği elemanların arasına girer”.

Fromm, gelişen teknoloji ile beraber kitle iletişim araçları vasıtasıyla insanlara aynı düşüncelerin aşılınmaya başlandığını ve tüm bunların sonucunda robotlaşmış insanların ortaya çıkacağını (çıktığını) ileri sürer. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla gelişmiş bir iletişim ağı kurduğumuzu ama buna rağmen insanlar, politik ve sosyal gerçekler hakkında doğru bilgilendirilmek yerine yanlış bilgilendirilip, aşılandıklarını söyler. Teknoloji aracılığı ile yaygınlaşan iletişim ağı ile insanlar aynı şeyleri takip ettiğinden dolayı aynılaşmaktadırlar, diğer bir ifade ile aynı fikir ve yaşam tarzını taşımaya başlamakta olduklarını ifade eder (Fromm, 2001: 80).

Fromm, modern teknolojik toplumun gelişimiyle, insanlar her istediklerini kolayca elde etmeye başladıklarını ifade eder. İstedikleri her şeyi elde ettiklerinden dolayı isteyecekleri başka bir şeyleri de kalmamıştır. Böylelikle insanlar her geçen gün daha da makineleşmektedirler. Ve makineler insanların istediklerini yerine getirmeye başladıklarından dolayı makineler insanlar gibi davranmaya insanlar ise makineler gibi davranmaya başladılar. Bunun olağan bir sonucu olarak insanlar düşünmeye ihtiyaç duymamaktadırlar, insanlar makinelerin zekâları ile yaşamaktadırlar, mantıklarını makinelere esir etmektedirler. Fromm, gelişen bu süreç içinde insanın yerini alan makinelerin ne insanca yaşayabileceklerini ne de mantıklı olabilecekleri söyler (Fromm, 2004a: 19).

Fromm, mevcut bilincimiz modern endüstri toplumunun bilinci ile sınırlandırıldığından dolayı gerçek insan özelliklerini yansıtamadığımızı söyler. İnsanın elinde olmayan farklılıklar (zekâ, yetenek, boy pos, renk) dışında tüm insanlarda insanlık durumu değişmezliği ve aynılığının

olduğunu ifade eder. Ona göre bu ortak insanlık inancı ve deneyinden dolayı insanlara hiçbir şey farklı gelmemelidir. Bu insanlık deneyi, insanla ilgili hiçbir şeyin bize yabancı olmadığı, Ben'in Sen olduğu, iki insanda insan varoluşunun öğelerinin ortak olmasından dolayı birbirlerini anlayabilecekleri duygusundan doğduğunu ifade eder. Bu insancı deneyi sonuna dek yaşayabilmek için bilinç alanımızı genişletmemiz gerektiğini söyler. Fromm'a göre bilinç alanımız çoğunlukla içinde yaşadığımız toplumun izin verdiği sınırların dışına taşamaz. Toplumun koyduğu bu sınırlara uymayan insan deneyimleri bastırılır. Bu yüzden bilincimiz büyük ölçüde kendi toplumumuzu ve kendi kültürümüzü yansıtır; oysa bilinçaltımızın her birimizin içindeki evrensel insanı yansıttığını savunur (Fromm, 2008; 84-85).

Fromm'un moderniteye getirdiği en büyük eleştirilerden biri de aynılaştırma (farklılıklarının ortadan kalkması). Ona göre, her insan kendi başına bir kişiliktir ve hiçbir zaman bir araç olarak görülemez. Bu nedenle hiçbir insanın bir başka insanı kendi amaçları uğrunda kullanmaya hakkı yoktur. Hümanist anlayışında sözü edilen eşitlik budur. Günümüzde ise eşitlik, aynı olmak şeklinde yorumlanmaktadır. Aynı olmak, birbirinden farklı bulunmamak manasına geldiğini söyler. Burada Fromm, bir birey için dile getirilen bu durumun, bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları toplum içinde geçerli olması gerektiği kanaatinde (Fromm, 2004a: 100-101).

Fromm'a göre, modern toplumun geldiği noktada insan varoluşunun öğelerinin ortadan kalkması ile insanlar arasında farklılıklar kalmayacaktır. Düşünen insanın ortadan kalkmasıyla özgürlük de ortadan kalkacaktır. O, eğer modernite bu hızı ile devam ederse, yaratıcı, düşünen ve hisseden insanın yerine, yabancılaşmış insanın yerleştirileceğini, bu insan, amacı olmayan, bürokratlar tarafından yönetilen, iyi beslenmiş, iyi giydirilmiş ve iyi bakılmış bir makine insan olacaktır. Bu özellikleri taşıyan bireylerden oluşan bir toplumda nesnelere birinci sırayı alacaklar ve insan da psikolojik açıdan ölmüş olacaktır, belki özgürlükten ve bireysellikten bahsedecektir ama hiçbir şey olamayacak hale geleceğini söyler (Fromm, 2004a: 41).

Sonuç

İyi bir ruhiyatçı ve içtimaiyatçı olan Fromm, moderniteyi skolastik düşünceden daha tehlikeli ve daha zararlı görmektedir. Skolastik düşüncede insanların tamamının akıl tutulması yaşamadıkları ama modernitede ise bütün insanların içinden çıkılmaz ve fark edilmez bir bataklıkta oldukları kanaatinde. Modernitenin insanın farkında olmadan rızası dâhilinde insanın sonunu getirdiğini söyler. Bu yeni düzende modernite sistemi insana onu daha iyi ve daha ileri seviyeye taşıma vaadiyle yaklaşmaktadır. Zahiren bunun fevkalade güzel bir teklif olduğu ama hakikat noktasında güzel görünen bu tekliflerin insanın temel unsurlarına dokunduğu, insanı kendi has özelliklerinden yumuşak ve dokunaksız bir şekilde uzaklaştırdığı inancındadır.

Fromm bu kanaatlerini insanı ve toplumu birçok açıdan tahlil edip kanıtlar sunarak desteklemektedir. Öncelikle modern toplum hayatının insan ve toplum hayatında asırlar boyu gelen geleneği bozarak değişime başladığı kanaatinde. Daha önce hiçbir zaman sahip olmadığı kadar planlı boş zamanla beraber insan bir boşlukla baş başa kalmıştır. Bu boşluk sistem tarafından kendisine sunulan tüketicilik ile doldurulmaya başlanmıştır. Bu işlemi gerçekleştiren insan hem zamanı hem de ona bahsedilen kendisinde ve kendisi dışında bulunan bütün her şeyi tüketmeye başlamıştır. O, böylelikle insanda değişimin başladığını vurgular. İnsanda başlayan bu değişim aynı anda diğer insanlara da sunulduğu için toplumsal olarak hızlı bir ilerleyiş sağlamaya başladı. Umumi bir şekle giren bu dönüşümün başarıyı da beraberinde getirdiği kanısındadır.

Modernitede söz edilen mahiyete giren insanın değerini sorgulamaya açan Fromm, insanın değersizleştiğini söyler. Yaratılıştaki kendine has özelliklerle donatılan insan bu özellikleriyle değerli bir varlık konumundadır. Modernite tarafından bu özelliklerinden soyutlaştırılınca insan değer kaybına uğramış bulunmaktadır. Ferdi olarak yapılan bu operasyon insanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde de kendini göstermektedir. İnsan ilişkileri modern toplumda hiçbir zaman olmadığı kadar yabancılaşmış, insani özellikler açısından tükenme durumuna gelmiştir. Modernitede insanın fitrat gereği toplumsal varlık oluşunun öğeleri yerini sistemsel kurallara bırakmıştır. Bir insanın diğer bir insanla ilişkisi sistemin öngördüğü biçimde gerçekleşmektedir. Fromm, insanın fitratında bulunan; başka insan(lar)la iletişime geçme, beraber vakit geçirme, dertleşme, sevinçlerini paylaşma, dayanak ve sabır noktası olma hasiyetlerinin evrildiği görüşündedir.

Fromm, modern toplumda birçok olanda değişime uğrayan insanın, insan yerine makineyi tercih ettiğini söyler. Zahmetsiz ve kolay olması makinenin cazibesini artıran etkenlerdendir. Bu tercih değişimi ile başlayan süreç zamanla insanın bireysel ve toplumsal bağı ortadan kaldırmaya başlamıştır. Makineye yönelmeyi eleştiren Fromm, cansıza yönelmeyi ahlaksızlık olarak görür. Modern toplumda asıl mahiyetinden kopan insanın tercihleri ve karar alma mekanizması da ortadan kalkmaya başlamıştır. Başkalarının onun yerine verdiği kararlar ile hareket eden insan, yaptığı fiillerinde sorumluluktan da muaf edilmiştir. Bütün tercihler yapıldığından insan pasifleştirilmiştir. Tercihini ancak makinenin (modernitenin) kendisine sunduğu seçenekler arasından yapabilir. O kendisine sunulan seçenekler dışında başka seçeneklerin olup olmadığını sorgulayabilme yeteneğinden de mahrum bırakılmıştır. Bu noktaya gelen insan karar verme yeteneğini de kaybetmiştir. Başkalarının yaptığı tercihler arasından karar vermekte, o tercihler kararının alt-üst sınırını çizmiştir. Dolayısıyla Fromm'a göre modern toplumda insana bırakılan tek seçenek hakkında verilen kararlara uyararak mutlu olmaktır.

Fromm modernite ile beraber tüm bu değişimleri geçiren insanın iyimser bir robota dönüştüğünü söyler. Kontrol altında, kolay yönlendirilen, zararsız, maliyeti düşük, ideal ve bir robot. Ona göre modernite, kendisinden önce insan üzerinde hiçbir sistemin etkili olmadığı kadar etkili olmuştur. İnsan koşulsuz bir şekilde moderniteye teslim olmuştur. Kendi kişiliğini severek bırakıp, modernitenin istediği kişiliğe severek girmiştir. Fromm, moderniteyi insanın bir nevi ölümü olarak görür.

KAYNAKÇA

- EROL**, Pelin Önder. (2016). Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu. *Sosyoloji Dergisi*, 33. 49-66.
- BERMAN**, Marshall. (2013). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor. 16. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇİĞDEM**, A. (2012). Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- FROMM**, Erich. (1995). Umut Devrimi. Çev., Şemsa Yeğin. 2. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- FROMM**, Erich. (2001). İtaatsizlik Üzerine. Çev., Ayşe Sayın. 1. Baskı. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- FROMM**, Erich. (2004a). Çağdaş Toplumların Geleceği. Çev., Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten. İstanbul: Arıtan Yayınevi.

- FROMM**, Erich. (2004b). Psikanaliz ve Din. Çev., Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- FROMM**, Erich. (2006). Sağlıklı Toplum. Çev., Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrısever. 4. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- FROMM**, Erich. (2008). Sevginin ve Şiddetin Kaynağı. Çev., Yurdanur Salman ve Nalan İçten. 7. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- FROMM**, Erich. (2011). Özgürlük Korkusu. Çev., Selma Koçak. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- GÜNER**, Mustafa. (2012). Erich Fromm'un Ahlak Anlayışı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- KIZILÇELİK**, Sezgin. (2013). Frankfurt Okulu. 3. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- MCLAUGHLIN**, Neil. (1998). How to Become a Forgotten Intellectual: Intellectual Movements and the Rise and Fall of Erich Fromm. *Sociological Forum*. 13(2).
- SMITH**, Anthony. D. (1988) Toplumsal Değişme Anlayışı. Çev., Ü. Oskay. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- SUBAŞI**, Yakup. (2014). Erich Fromm ve Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitimi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adıyaman.
- YILDIRIM**, Emre. (2014). Modernite ve Milliyetçilik: Modern Milliyetçilik Kuramları Üzerine. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6). 23-37.